

PRESENTACIÓ DE LES DUES PARTS DEL PROJECTE GEOLINGÜÍSTIC DE L'ATLANTE *LINGUISTICO DEL LADINO DOLOMITICO E DEI DIALETTI LIMITROFI (ALD-I I ALD-II)*¹

HANS GOEBL
UNIVERSITAT DE SALZBURG

1. INTRODUCCIÓ

ABANS DE COMENÇAR, agraeixo de tot cor als responsables d'aquest curs d'estiu el gran honor de haver-me invitat a presentar l'atles lingüístic ALD. Per a mi, aquesta invitació, no és tan sols un gran honor, ans també un motiu de gran alegria, puix que aquí tinc la possibilitat d'estar en contacte amb molts dels col·legues que es dediquen de manera especial a la geolingüística.

Es repeteix contínuament que, com a resultat de la globalització, es reduirà la varietat lingüística al món. Jo considero que aquesta és una afirmació totalment falsa. La realitat és, precisament, el fet contrari: que l'especial relació que existeix entre l'home i l'espai per ell habitat –és a dir, la seva pàtria lingüística– porta sempre al fet que –amb el temps– desapareguin en part les diferències lingüístiques, però en lloc d'això, sempre en sorgeixen de noves. Per això em sembla que és totalment clar que els geolingüistes no es quedaran mai sense feina.

1. Agraeixo cordialment a Xavier Casassas (Salzburg) la traducció al català de la versió original del meu text redactat en alemany.

Ara parlaré sobre les dues parts de l'atles lingüístic ALD. De manera oficial, aquest atlas té tres noms: un d'alemany,² un de ladí³ i un d'italià. Em sembla que, per motius de comprensió, el més escaient és que aquí n'utilitzi el nom italià: *Atlante linguistico del ladino dolomitico e dei dialetti limitrofi*. Per que aquest nom és tan complicat, ja ho aclariré més endavant.

La meva presentació inclou els tres temes següents:

- (a) la concepció i la gestació del projecte ALD en la seva totalitat;
- (b) la realització de l'ALD-I; i
- (c) l'estat actual dels treballs de l'ALD-II.

2. SOBRE ELS FONAMENTS I LA CONCEPCIÓ DEL PROJECTE GLOBAL DE L'ALD

La idea de l'ALD sorgí a principis dels anys 70 del proppassat segle, quan vaig entrar en contacte, per primera vegada, amb la realitat lingüística de Ladinia. El meu interlocutor, en aquell temps, fou el Dr. Lois Craffonara, el qual més endavant fou nomenat primer director de l'Institut Cultural Ladin Micurà de Rü. Aquest institut fou fundat l'any 1977 a San Martin de Tor, una petita localitat ladina al Tirol del Sud (que des del punt de vista administratiu correspon a la província de Bozen).

Nosaltres consideràvem llavors que, per a l'àmbit central d'allò que el lingüista italià Graziadio Isaia Ascoli l'any 1873 anomenà *ladino* en italià,⁴ i el romanista austríac Theodor Gartner, deu anys més tard, *Raetoromanisch* en alemany (o *retoromànic* en català),⁵ hi havia d'haver un atlas lingüístic de malla estreta, amb l'ajuda del qual hom pogués estudiar de forma ben detallada les interdependències i els contactes entre els diversos espais dialectals d'aquesta zona.

Jo prescindeixo de les dades que des de l'any 1928 tenim a disposició en l'atles italo-suís (AIS) de Karl Jaberg i Jakob Jud. És ben conegut que l'AIS és un atlas de malla ampla, en la xarxa del qual l'espai retoromànic no hi és especialment ben representat.⁶

2. Sprachatlas des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte.

3. Atlant linguistich dl ladin dolomitich y di dialec vejins.

4. Vegeu Ascoli 1873, *passim*.

5. Vegeu Gartner 1883, *passim*.

6. Vegeu el volum d'introducció de l'AIS: Jaberg/Jud, 1928: versió original en alemany; Jaberg/Jud, 1987: versió italiana.

La nostra fita no era la de fer un atlas regional en el sentit estricte, sinó un atlas el centre del qual fos precisament el ladí dolomític, però que alhora hauria de mostrar d'una manera exacta i molt generosa les connexions dialectals del ladí dolomític amb els altres dominis dialectals cap a l'oest, l'est i el sud. Es tracta, doncs, d'un atlas interregional amb un centre referencial ben clar.

En aquest marc, s'ha d'afegir que, a l'entorn del ladí dolomític i la seva posició en l'àmbit d'Italoromània, hi hagué (i en part n'hi ha encara) moltes discussions entre els investigadors alemanys i els italians,⁷ per a la resolució de les quals les dades del nou atlas podrien ésser, amb tota seguretat, molt útils.

Des d'un bon principi, jo vaig ésser totalment conscient de la gran quantitat de feina que representaria un projecte d'aquesta mida. Ultra això, vull subratllar que l'ALD —exactament com l'AIS de Jaberg i Jud— és un producte de la romanística del tipus alemany, és a dir, un projecte que està realitzat per investigadors que no tenen una llengua romànica com a llengua materna i que tampoc no viuen a l'àrea explorada ni en són originaris. Aquí recau una gran diferència amb la gran majoria dels altres atlas lingüístics romànics.

Aquesta visió des de fora no solament té desavantatges, ans també té alguns avantatges, entre els quals destaco, sobretot, el fet que nosaltres, com a estrangers, com a al·lòctons, podem mantenir una certa imparcialitat, independència, i fins i tot una mica de sang freda enfront dels dialectes observats i també enfront de llurs parlants.

Durant les primeres planificacions, ja foren importants també, juntament amb els problemes genuïnament lingüístics, les reflexions econòmiques, tècniques i logístiques. Per una banda, l'enorme quantitat de feina, pel que fa al nombre de punts d'enquesta i a l'extensió del qüestionari, havia de ésser assumible, i per l'altra banda, havia de ésser possible que tot el projecte fos dut a terme en el marc de la meua carrera acadèmica,⁸ el final de la qual ja es podia calcular fàcilment als anys setanta. Durant l'època dels primers preparatius i planificacions, jo tenia 30 anys i tenia, doncs, davant meu, almenys, 35 anys d'activitat universitària.

Es tractava, doncs, d'esbossar un disseny d'investigació per a un període de temps d'unes tres dècades. Fou durant aquestes primeres consideracions que sorgí la idea de dividir el projecte de l'ALD en dues parts. En la primera, s'hauria d'investigar la fonètica, així com la morfologia verbal i nominal elemental, i en la segona part, la resta de capítols de la morfologia, la sintaxi i,

7. Per a una descripció i explicació detallades d'aquestes discussions, vegeu Goebel 2003.

8. Les fites clau de la meua carrera acadèmica són els anys 1982 (nominació a la Universitat de Salzburg) i 2012 (jubilació a la mateixa Universitat).

naturalment, també el lèxic. Referent a això, he de recordar que ja en els anys 50 i 60 del proppassat segle, tant des de dins com des de fora de la romanística, hom ha proclamat contínuament la necessitat d'atorgar una atenció més gran a la sintaxi en la realització de nous atles lingüístics.

Quan parlo aquí de problemes econòmics, faig referència no solament al finançament d'ambdues parts del projecte, ans també al reclutament de col·laboradors idonis i a l'ús dels mètodes i mitjans escaients per a la recollida de les dades de camp, així com a llur elaboració i publicació successiva.

Com que en el marc de l'elaboració de la meva tesi doctoral sobre la llengua dels documents medievals de Normandia,⁹ ja havia tingut una bona experiència amb les incipients eines informàtiques, vaig tenir clar que aquests nous instruments havien d'ésser utilitzats també en l'elaboració de l'ALD. Per això calia, durant la planificació de l'ALD, contemplar atentament la ràpida maduració dels ordinadors per les diverses i múltiples tasques a realitzar.

Durant les primeres consideracions prèvies a la planificació, la determinació de l'amplada de la xarxa d'investigació, hi aparegué un problema especial: la decisió final va conduir, una altra vegada, a trobar un compromís entre la lingüística i l'economia que, tanmateix –com els resultats de l'ALD-I i l'ALD-II ens han mostrat–, ha tingut èxit. Així, es va determinar la zona geogràfica que havia de ésser investigada: fou aquesta un retall del mapa del nord d'Itàlia i del sud-est de Suïssa amb una extensió d'uns 25.000 km². Aquesta superfície és equivalent a la grandària de Sicília: vegeu la figura 1.

Hi trobem, al costat del ladí dolomític, els dialectes següents:

- la franja oriental de l'alt engadinès i el baix engadinès,
- el llombard oriental,
- el trentí,
- el vènet central i septentrional, així com
- la franja occidental del friülès.

En els preparatius definitius de la xarxa, la zona geogràfica mencionada es va dividir en 179 quadrants totalment idèntics, cadascun de 12 km de llargada. Els enquestadors de l'ALD-I tenien la missió, en principi, d'explorar en cadascun d'aquests quadrants com a mínim una localitat d'interès lingüístic. Així és com es van determinar 217 localitats, entre les quals hi ha una distància mitjana de 10 km. D'aquesta manera, la xarxa de l'ALD té de fet un mallat molt fi.

9. Vegeu Goebel 1970.

Xarxa poligonitzada de l'ALD (I+II)

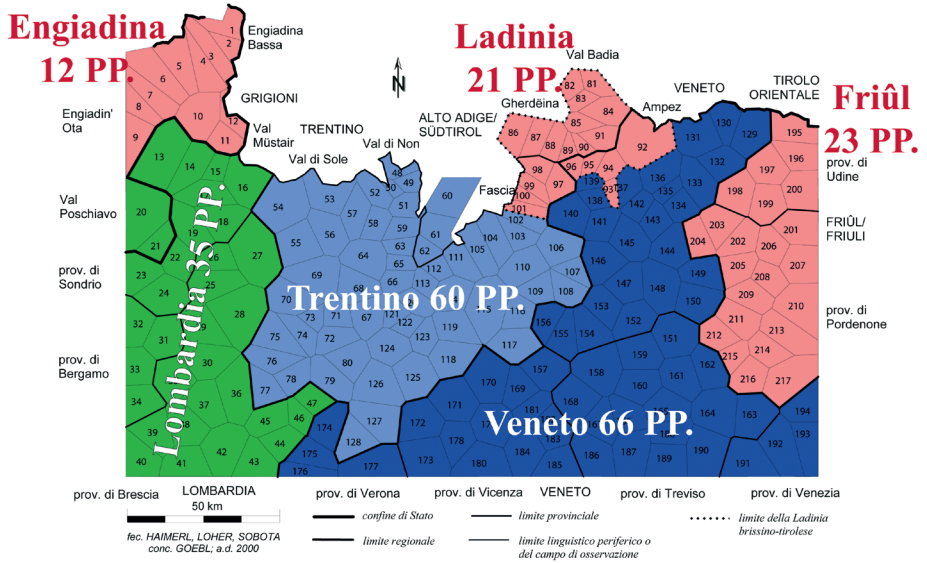

Figura 1. Xarxa de (les dues parts de) l'ALD (*Atlante linguistico del ladino dolomitico e dei dialetti limitrofi*)

Aquests 217 punts d'enquesta es reparteixen de la següent manera en la zona dialectal apuntada (vegeu de nou la figura 1):

L'Alta i la Baixa Engadina (<i>Engiadina</i>)	12 punts d'enquesta
La Llombardia oriental	35 punts d'enquesta
El Trentí (o <i>Trentino</i>) (sense la Vall de Fassa, lingüísticament ladina)	60 punts d'enquesta
El Vèneto (o <i>Veneto</i>) central i septentrional (sense les dues valls ladines de Livinallongo i Cortina d'Ampezzo)	66 punts d'enquesta
El Friül (o <i>Friül</i>)	23 punts d'enquesta
Ladínia dolomítica	21 punts d'enquesta

S'ha de considerar també que la totalitat del Trentí (*Trentino*) està inclosa al nostre atlas, per la qual cosa aquest, amb tot el dret, es pot descriure també com a atlas *trentí*.

L'any 1973, vaig arribar a la Universitat de Ratisbona (Regensburg en alemany). D'aquell moment ençà, vaig fer cada any enquestes de prova a la zona planejada. D'aquesta manera, vaig afermar també la meva relació amb el ja esmentat Lois Craffonara i amb l'Institut Cultural Ladin Micurà de Rù, dirigit per ell. Això succeí també mitjançant les meves publicacions periòdiques a la revista *Ladinia*, publicada a partir de l'any 1977 pel mateix Institut Cultural Ladin Micurà de Rù. La primera presentació de la totalitat del projecte ALD va aparèixer l'any 1978 al segon número de *Ladinia*.¹⁰ Hi havia ja l'esbòs de la programació definitiva del projecte ALD sencer.

El resultat de les meves nombroses enquestes de prova en la totalitat de la zona de l'ALD fou no solament l'adquisició de coneixements detallats del país i dels seus habitants, sinó també la consolidació de la convicció que l'elaboració d'un atlas lingüístic enfocat de forma exclusivament geolingüística, especialment en aquesta zona alpina i prealpina, està totalment justificada. Els dialectes locals, i sobretot la consciència dialectal de llurs parlants, es troben en un molt bon estat: i de la mateixa manera l'interès dels dialectòfons per parlar sobre llurs dialectes era molt gran, de manera que no solament jo, sinó sobretot tots els exploradors de l'ALD-I i de l'ALD-II, vam trobar les portes obertes pertot arreu i una enorme disponibilitat de cooperació.

Encara que l'atles italo-suís de Karl Jaberg i Jakob Jud (AIS) serví al principi d'exemple a seguir en molts aspectes per l'ALD, hom va tenir clar que als anys 70 i 80 un component molt important de l'AIS no havia de ésser tingut en compte en l'ALD: el component etnogràfic, és a dir, l'estudi sistemàtic de les coses. L'AIS s'anomena oficialment en alemany *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, és a dir, 'Atles dels idiomes i de les coses d'Itàlia i de la Suïssa meridional'. Juntament amb l'inventari dels basilectes locals, l'altra de les dues finalitats de l'AIS fou de recollir el màxim possible d'aspectes etnogràfics de la vida agrícola d'Italoromània, Sardoromània i Retoromània.

Aquest món rural existia encara en el temps immediatament posterior a la Primera Guerra Mundial en moltes zones d'Itàlia, però ja llavors estava desapareixent de forma evident. La desaparició de la realitat lingüística agrícola estava en els anys 70 i 80 molt avançada a les zones alpina i prealpina, de manera que una investigació sistemàtica, exhaustiva i geogràfica de molts sectors del món agrícola (conreu, farratge, ramaderia, viticultura, etc.) ja no

10. Vegeu Goebel 1978.

era pensable. Així, ens va quedar clar que el nostre ALD no podia ésser més que un atlas lingüístic, i res més.

M'han preguntat sovint per què en el nostre disseny d'investigació no he afegit cap element diastràtic. Jo en tinc dues respostes ben senzilles:

1) una resposta econòmica: perquè hauria estat massa car. Cada nova capa diastràtica hauria representat un duplicació addicional de la quantitat inicial de treball. Això no m'ho podia permetre.

2) una resposta lingüística i metòdica: a la nostra zona els dialectes o basilectes locals són, en general, molt homogenis. Tant des del punt de vista *folk-lingüístic* dels mateixos parlants com des del dels lingüistes observadors, les diferències diastràtiques a l'interior dels basilectes són molt petites. Una investigació d'aquesta variabilitat «oculta» hauria freturat de mètodes d'exploració molt especials, la utilització dels quals hauria sobrepassat les nostres possibilitats econòmiques i de temps.

Nogensmenys, la nostra xarxa d'exploració inclou algunes característiques sociolingüístiques especials:

1) L'exploració del mesolecte romànic en tres illes lingüístiques alemanyes: és a dir, a la Vall del Fèrsina (o *Fersental* en alemany),¹¹ a Luserna (o *Lusern*)¹² i en una petita localitat de la Carnia septentrional anomenada *Sauris* en italià (i en friülès) i *Zahre* en alemany.¹³

En totes aquestes illes lingüístiques alemanyes, els habitants són de manera clara trilingües: al costat de llur basilecte bavaoroaustríac, parlen encara italià i el dialecte romànic de l'entorn. I exactament aquest dialecte romànic de llur entorn, que jo anomeno aquí *mesolecte*, a nosaltres, com a romanistes, ens ha interessat. Els coneixements mesolectals dels habitants de les illes lingüístiques són molt sòlids, però es realitzen amb un cert accent, que és clarament reconegut i percebut per llurs veïns, exclusivament romanoparlants. Hi afegeixo encara que aquestes illes lingüístiques alemanyes són molt antigues: es remunten als segles XIII i XIV.

2) La investigació de possibles variacions diastràtiques a les dues ciutats més grans de la nostra zona: es tracta de les ciutats de Trento¹⁴ i Bassano del

11. És el punt d'enquesta 114 de l'ALD. Els habitants germanòfons de la Vall del Fèrsina es diuen *Möcheni*.

12. Es tracta del punt d'enquesta 118 de l'ALD.

13. El número-ALD d'aquesta localitat és 197.

14. Els respectius números-ALD són 121 i 122.

Grappa.¹⁵ Alhora s'haurien de trobar i presentar en ambdues aglomeracions tant una varietat urbana com una rural. Quelcom de semblant ja es va provar de fer en el marc de l' AIS. Mentre que en l' AIS es van poder determinar encara diferències clarament perceptibles (per exemple per a les ciutats de Venècia, Bolonya, Milà o Florència), en el cas de l' ALD les diferències que poguérem recaptar a Trento i Bassano del Grappa foren molt petites.

3) L'exploració dels dialectes italians autòctons del Basso Bolzanino (o Bassa Atesina) que és una zona tradicionalment bilingüe, situada al sud de la capital del Tirol del Sud, Bolzano.¹⁶

Com és ben conegut, la frontera oficial entre les àrees lingüístiques italiana i l'alemanya passa pel sud de la localitat sud-tirolesa de Salorno (o *Salurn* en alemany). Però se sap també des de fa temps que al nord d'aquesta localitat, concretament al marge oriental del riu Adige, en alguns pobles hi ha italòfons, que viuen allí des de fa com a mínim dos segles, la majoria dels quals es dediquen a professions agrícoles. Aquests italòfons d'antic assentament es diferencien culturalment molt dels que, després de l'annexió oficial del Tirol del Sud a Itàlia l'any 1920, van arribar a viure en aquesta regió. És ben conegut que aquesta gent va immigrar allí del Trentí (o *Trentino* en italià) limítrof sota l'emperadriu Maria Teresa (1740-1780). Però la seva parla trentina no s'ha investigat encara de forma precisa. Això s'havia de compensar ara.

Amb aquesta finalitat hom va preveure tres punts d'enquesta: el ja citat Salorno, la petita ciutat Egna (o *Neumarkt* en alemany) i el poble Bronzolo (o *Branzoll* en alemany). Bronzolo es troba pràcticament davant de les portes de la capital de la província Bolzano (o *Bozen* en alemany). També aquí s'han obtingut interessants resultats, que mostren clarament que l'origen dels habitants italòfons d'aquestes localitats es troba més aviat a la Val Lagarina (és a dir, a la vall del riu Adige) i menys a les valls limítrofes del Trentí a l'oest i a l'est.

3. SOBRE LA GÈNESI DE L'ALD-I

Els preparatius concrets per l'ALD-I començaren l'any 1984, quan jo ja estava treballant a la Universitat de Salzburg. Amb l'ajuda de Dieter Katten-

15. Es tracta dels punts-ALD 182 i 183.

16. Es tracta de les localitats 60 (Bronzolo / Branzoll), 61 (Egna / Neumarkt) i 62 (Salorno / Salurn).

busch¹⁷ i Thomas Stehl,¹⁸ llavors dos joves romanistes alemanys, vam preparar primerament un esberrany del qüestionari per a l'ALD-I que, com ja he dit, havia de contenir en primer lloc preguntes fonètiques i morfològiques. Amb aquest primer prototip es van fer diverses proves durant els estius de 1984 i 1985 a tota l'àrea de l'ALD. Es va preveure que els 806 ítems previstos per al qüestionari s'haurien de preguntar dues vegades a cada localitat, i que les persones entrevistades haurien de diferenciar-se en dos dels cinc paràmetres socials següents:

- sexe
- edat
- professió
- educació i –quan fos necessari–
- religió.

Pel que fa a la religió, s'ha de dir que el 99% dels habitants de la zona de l'ALD són catòlics, però que en una de les valls laterals dels Grisons, a la vall de Poschiavo,¹⁹ des de fa cinc segles hi conviuen catòlics i protestants. Allà –com nosaltres vam poder comprovar– s'han desenvolupat diferents formes d'un mateix dialecte llombard.

La còpia i la confecció material dels 217 qüestionaris necessaris per al treball de camp, ha estat sempre al meu càrrec, tant per a l'ALD-I com per a l'ALD-II.

Des del punt de vista logístic i financer, els treballs preparatius de l'ALD-I es pogueren portar a terme amb el suport i l'ajuda dels mateixos mecenes que, per sort, fins al dia d'avui s'han mantingut fidels al nostre projecte. Es tracta de la Fundació Austríaca per les Ciències (Fons zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, FWF), dels dos instituts culturals ladins, Micurà de Rù (a San Martin de Tor, a la província de Bolzano) i Majon di Fascegn (a Vich de Fascia, a la província de Trento), del Ministeri d'Educació a Viena i de la província del Tirol austríac.

Les enquestes regulars foren inaugurades a la tardor de l'any 1985 per Dieter Kattenbusch, que en aquell temps era assistent universitari a Ratisbona i que va agafar una excedència de mig any per poder realitzar aquestes enques-

17. Actualment, Dieter Kattenbusch és catedràtic de Filologia Romànica a la Universitat Humboldt de Berlín.

18. Actualment, Thomas Stehl és catedràtic de Filologia Romànica a la Universitat de Potsdam (Alemanya).

19. A l'interior de la xarxa-ALD, a la vall de Poschiavo corresponen els punts 20 i 21.

tes. Les enquestes començades el 1985 es van prolongar sense interrupció fins a l'any 1992. Quatre investigadors més van participar en aquestes enquestes, dos d'austríacs (Helga Böhmer i Tino Szekely) i dos d'italians (ambdós originaris del Trentí: Elisabetta Perini i Silvio Gislimberti).

Sobre els treballs realitzats en el marc de l'ALD-I a partir de l'any 1985, hom anà informant-ne regularment diverses revistes lingüístiques i en diferents idiomes (entre d'altres, l'alemany, l'italià i el francès), de manera que els romanistes sempre estigueren ben informats dels nostres treballs.²⁰

El rutinari transcórrer dels nostres treballs de camp va confirmar totalment les nostres experiències durant les enquestes de prova. El qüestionari, que tenia les preguntes ordenades alfabèticament, podia ésser executat fàcilment dues vegades en el marge d'una setmana. Totes les enquestes foren enregistrades en cassets C-90. Les transcripcions es feren en presència dels informants, però calia corregir-les o confirmar-les posteriorment amb l'ajuda dels enregistraments. Després d'aquest procés de correcció, els qüestionaris estaven enllestits i es podia passar a introduir les dades a l'ordinador. Sobre aquest tema, en parlaré més endavant.

Durant les enquestes, tant de l'ALD-I com de l'ALD-II, es feren també fotografies de les persones enquestades i de les localitats visitades, principalment per poder conservar una impressió visual de les localitats investigades i de les persones enquestades. Pel que fa a la informació visual de les localitats, es va donar una importància especial a les fotografies de l'hàbitat, dels informadors, de les esglésies, dels cementiris, així com a les de senyals amb informació multilingüe.²¹

Per poder arxivar tot el material (àudios, imatges i texts) obtingut durant la recerca de camp, hom creà un espai propi, que es va batejar amb el nom alemany *ALD-Archiv* (és a dir, Arxiu-ALD). Al mateix lloc, hom va iniciar una biblioteca especialitzada d'investigació com a eina de suport dels treballs de l'ALD. Per a la realització de la qual es va recórrer a les subvencions altra vegada, especialment dels dos instituts culturals ladins. Actualment, aquesta biblioteca consta d'uns 4.000 volums, nombroses revistes especialitzades i de la documentació audiovisual de les dues parts de l'ALD. En aquesta biblioteca no es troba només informació sobre tots els aspectes lingüístics de la zona de l'ALD, sinó també sobre geografia i història, estadística, informàtica, cartogra-

20. Vegeu abans que res el meu lloc web, on es pot trobar una llista bibliogràfica relativa a l'ALD (i i ii) sempre actualitzada: http://www.sbg.ac.at/rom/people/prof/goebl/publik_r.htm. Una llista completa dels nostres informes de treball relatius a l'ALD-I ha estat publicada en el primer volum de l'ALD-I (Introductio, xx-xxi).

21. En l'«argot-ALD» de Salzburg aquesta documentació fotogràfica és anomenada *etnofotografia*.

fia, dialectologia, sociolingüística i etnografia. La biblioteca de l'ALD és actualment, sense cap mena de dubte, la millor col·lecció de caire geolingüístic i sociolingüístic que existeix per la totalitat de la zona de l'ALD.

Però tornem a la qüestió de la digitalització de les dades dels qüestionaris rebuts contínuament des del camp de treball. En aquest aspecte vaig tenir la sort de poder treballar des del principi de les enquestes de l'ALD amb Roland Bauer, en aquell temps un jove llicenciat de la Universitat de Salzburg. Bauer,²² que estava molt interessat tant en la lingüística com en la informàtica, va definir, a finals dels anys 80, com a membre del projecte ALD-I, els fonaments de la digitalització del material i de la creació de la respectiva base de dades: això pel que fa a la codificació de la transcripció fonètica utilitzada en el nostre projecte, i a la definició de l'estructura de la base de dades. Jo el vaig poder ajudar en aquesta tasca posant-lo en contacte amb reconeguts lingüistes informàtics.

Al capdavant, el nostre treball informàtic va rebre ales –metafòricament– durant l'any 1990. Això va succeir amb l'entrada al projecte d'Edgar Haimerl,²³ que de llavors ençà ha estat el «bon esperit» de l'ALD i també de la dialectometria.

No vull deixar d'esmentar un aspecte molt important del treball de l'ALD: l'organització de la col·laboració de moltes mans dins i fora de Salzburg. Al costat dels ja esmentats, cinc enquestadors, a Salzburg, treballaren un nombre igual de persones en les tasques de l'ALD-I. Aquests s'ocuparen no solament del manteniment i de la cura de l'Arxiu-ALD, sinó que també s'ocuparen de la digitalització del contingut dels qüestionaris i de la correcció final de les dades entrades. Sobretot per unificar de la millor manera possible la tasca dels enquestadors, hom va realitzar durant l'ALD-I un total de cinc seminaris d'estudi d'alguns dies de durada. Aquests seminaris es van realitzar sempre a l'Institut Cultural Ladin Micurà de Rù, a San Martin de Tor, i foren batejats amb el nom significatiu de *seminaris de transcripció*. Al costat dels enquestadors, hi participaren també treballadors del projecte de Salzburg, entre els quals hi havia sempre Roland Bauer i jo mateix. En alguns casos també hi participaren convidats externs al projecte com a observadors o assessors. És el cas de lingüistes de diverses especialitats, com per exemple, el romanista Otto Gsell de la Universitat d'Eichstätt (a Baviera), que va posar a disposició de l'ALD els seus excel·lents coneixements dels dialectes ladins, o el professor Elmar Ternes, de la Universitat d'Hamburg, que ens va assessorar des del punt de vista fonètic. El nostre «àngel de la guarda informàtic», Edgar Haimerl, va

22. Actualment, Roland Bauer és professor associat a la Universitat de Salzburg.

23. Avui, Edgar Haimerl viu i treballa com a informàtic a Seattle (EUA).

poder, finalment –a partir de l'any 1993–, vincular-se de forma permanent al projecte ALD-I. Ell va desenvolupar un programari anomenat CARD (*Cartography and Retrieval of Dialect Data*), amb l'ajuda del qual fou possible imprimir les dades digitalitzades en forma d'una representació cartogràfica i també en forma de llistes i taules ordenades.

Les 806 preguntes (sovint complexes) del qüestionari de l'ALD-I es van dividir primerament en 1.300 preguntes parcials. De cadascuna, hom va fer un mapa de prova. Jo mateix els vaig controlar i corregir diverses vegades i, quan calgué, els vaig proveir dels comentaris corresponents en italià. Atès que el programa CARD ben aviat ens va oferir la possibilitat de realitzar mapes dobles –és a dir, la possibilitat de representar, per exemple, les formes de singular i plural d'un substantiu sota la forma d'un mapa sinòptic–, es va poder reduir ràpidament el nombre dels mapes de 1.300 a menys de 900. Això calia perquè, a partir de mitjan anys 90, havíem de pensar ja en la publicació de l'ALD-I, i per tant, en totes les possibilitats de reduir-ne els costos d'impressió.

De l'època de la redacció dels mapes de l'ALD-I, en tinc –des del punt de vista científic– els millors records. La mateixa cosa puc dir de la tasca anàloga en l'ALD-II. Què vol dir la creació dels mapes de prova en un projecte d'atles lingüístic com ara el de l'ALD?

És el moment que, per primera vegada, per a una determinada pregunta, les dades recollides en el treball de camp es manifesten en la forma d'una sinopsi cartogràfica i mostren així a l'investigador tots els aspectes de llur coexistència espacial. D'aquesta manera les dades recollides al treball de camp, que fins aquest moment havien dormisquejat en cadascun dels qüestionaris o en el disc dur de l'ordinador, es despleguen i mostren tot llur valor heurístic. Parlant de forma metafòrica, és com l'acte de descórrer una cortina que ha enfosquit durant molt de temps una habitació. D'un cop, la llum i la claror s'escampen. D'aquesta manera surt dels mapes aquella fascinació, que des de Jules Gilliéron ha colpit cada lingüista, que ha pogut treballar amb les dades lingüístiques repartides de forma espacial.

L'experiència feta per Jules Gilliéron a partir de les dades de l'*Atlas linguistique de la France*, que la disposició espacial de dades lingüístiques crea un ordre que genera nous coneixements, ja fou feta i descrita pel gran filòsof alemany Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) l'any 1716. Trobem la següent frase llatina en els seus escrits matemàtics: «Spatium est ordo coexistendi seu ordo existendi inter ea quae sunt simul».²⁴ En clar català, això vol dir: «L'espai és el marc ordenador per la coexistència (*ordo coexistendi*) o per

24. Vegeu també Goebel 1984 I, XI.

l'existència en comú de totes aquelles coses (*ordo existendi inter ea*) que hi són presents al mateix temps (*quae sunt simul*)».

La redacció i la correcció dels mapes –procés que va durar llarg temps –van ésser dutes a terme per sis persones: a més d'Edgard Haimerl i jo mateix, es va comptar amb la participació de sis filòlogues a jornada completa o a mitja jornada, que per una banda es van encarregar de les tasques de precorrecció dels mapes i que, per altra banda, van introduir a l'ordinador les correccions assenyalades. Es poden llegir els noms d'aquestes filòlogues a la portada de l'ALD-I.²⁵

La impressió dels mapes de prova es va fer amb una impressora Ink-Jet de gran format. Tots els mapes de prova tenien el format A2 i contenien les dues meitats de la zona de l'ALD. Per a la impressió dels mapes de prova hi havia dues menes de formularis de mapa a disposició:

- 1) un formulari amb recorreguts de prova de diferents colors: aquests recorreguts servien per a la localització i el control exacte de totes les dades.
- 2) un formulari amb el fons de mapa escollit per a la publicació. Aquest fons és de color blau clar i inclou les informacions geogràfiques i topogràfiques més importants, com són els noms dels països, les províncies, les ciutats, els rius i els llacs, així com el perfil orogràfic de la zona de l'ALD. D'aquesta manera, el lector es pot fer una ràpida i clara visió de l'estructura física i topogràfica de la zona de l'ALD.

La impressió dels formularis amb el fons de mapa blau clar fou realitzada sempre en segon lloc i representava normalment la forma definitiva dels mapes de l'ALD-I. Cal dir que es va constatar tot seguit que la coexistència visual del fons de mapa de color blau clar i de les transcripcions impreses a sobre en negre produïen un efecte molt adequat.

Mentre que el fons blau clar fa als ulls de l'observador la sensació de planar-hi a baix, les transcripcions impreses en negre fan la sensació de planar-hi a sobre. Així, es crea als ulls de l'observador un efecte de dos plans, el qual és molt important per a poder copsar els mapes de manera global i comprendre'n de forma exacta el contingut.

Al costat de la tasca de producció dels mapes de l'atles, hom comença als voltants de l'any 1996 la tasca de creació dels índexs i del desenvolupament del programa IRS (Index Retrieval System). Hi havia d'haver –junt amb un

25. Es tracta de les filòlogues següents: Irmgard Dautermann, Susanne Heißmann, Ulrike Hofmann, Anna Kozak, Heide Marie Pamminger i Judith Rössler.

índex etimològic dels 881 mapes lingüístics de l'ALD-I— també dos índexs alfabètics: un ordenat linealment i l'altre a l'inrevés.

Ja que en els gairebé 900 mapes de l'ALD-I es trobaven a l'entorn de 300.000 formes individuals, que estaven representades amb un sistema de transcripció molt detallat, fou clar que primerament aquesta enorme riquesa s'hauria de transferir en un sistema de transcripció fonètica simplificat, abans de poder posar-nos a elaborar els índexs de forma automàtica. Això s'aconseguí amb la creació i la utilització successiva de la transcripció auxiliar *ALD-light*.

Així, la transcripció estàndard de l'ALD-I—que en essència es basa en la de l'atles AIS de Karl Jaberg i Jakob Jud— resta reduïda als seus símbols bàsics. Tots els diacrítics que assenyalen el grau d'obertura dels sons, la durada, la nasalització o altres elements semblants queden eliminats. Aquesta mena de reducció de la variabilitat interior de totes les dades de l'ALD-I ha donat resultats molt acceptables. Gràcies a l'ús de l'*ALD-light*, tots dos índexs s'han convertit en volums manejables, els quals, malgrat la simplificació de les dades, possibiliten una navegació exacta en les dades de l'ALD-I. Això val també per al programa de tria IRS, que l'any 1998—de forma paral·lela a l'aparició de la versió impresa de l'ALD-I— es va publicar en un CD-ROM annexat.

L'any 1997, finalment, quan la redacció dels mapes i dels índexs ja estava acabada, es va poder pensar en l'organització del procés d'impressió. Això vol dir que vaig haver de passar per les etapes següents:

- trobar una editorial.
- recollir alguns pressuposts sobre les despeses d'impressió necessàries.
- aconseguir aquesta suma entre els patrocinadors acostumats de l'ALD-I i, si era possible, també entre d'altres.

Per a la publicació de l'ALD-I vaig aconseguir interessar l'editorial de Dr. Ludwig Reichert a Wiesbaden, que des de 1979 publica també el ben conegut *Lessico etimologico italiano* (LEI) de Max Pfister. La quantitat pressupostada per l'editorial Reichert—una mica més de 100.000 euros—, la van aportar els ja esmentats patrocinadors de l'ALD-I, als quals cal afegir la Direcció XXII de la Comissió Europea de llavors, la província de Bolzano, la Regió Autònoma del Trentí-Tirol del Sud (*Trentino-Tirol del Sud*), així com dos mecenes privats.

En el procés d'impressió de l'ALD-I, hom va tenir molt en compte la bona qualitat del paper dels mapes i de les cobertes, així com de la relligadura. Amb especial cura es va escollir el to blau de les cobertes, el qual—a part de la seva qualitat estètica— havia d'anar bé amb el blau clar del fons dels mapes lingüístics.

La totalitat dels 884 mapes es va repartir en quatre grossos volums: d'aquesta manera l'*opus* subministrat per l'editorial Reichert estava format per quatre volums de mapes i tres volums d'índexs.

Cadascun dels volums cartogràfics inclou la mateixa explicació sobre el sistema de transcripció fonètica utilitzat, sobre les abreviatures emprades i sobre les localitats explorades, de manera que cada volum pot ésser consultat de forma independent. Al final del primer volum, s'hi poden trobar, a més, les làmines per a la impressió de mapes muts de la zona de l'ALD (amb polígons o sense polígons). Així, cada usuari de l'ALD pot fer tants mapes muts com vulgui. És sabut en l'àmbit de la geografia lingüística romànica que, des de la publicació de l'ALF,²⁶ l'ús de mapes muts és quelcom molt important per a poder discutir els continguts dels mapes de l'atles. Això no solament és típic dels estudis romànics en general, ans també ha estat un factor molt important en l'èxit internacional de la geografia lingüística romànica.

El lliurament dels volums acabats de l'ALD-I es féu finalment al mes de gener de l'any 1999. En total es van imprimir 400 exemplars de l'ALD-I, dels quals aproximadament la meitat es van vendre en poc de temps.

A les valls ladines, la publicació de l'ALD-I es va celebrar gairebé com si fos una festa popular. A la premsa regional i local –i també fora de la Ladínia dolomítica–, hi aparegueren posteriorment nombroses referències a l'ALD-I. Hom féu també, el comentari ben curiós (amb una certa recança) que fossin investigadors estrangers i no italians els que s'interessaven pels dialectes locals.

Paral·lel a la venda de la versió impresa de l'ALD-I, hom va fer arribar de forma gratuïta un lot de tres CD-ROM a tots els que van comprar l'ALD-I en què, a part de les dades originals de l'ALD-I, també hi havia el programa IRS i la primera versió de l'atles sonor de l'ALD-I.

Així he arribat a l'atles sonor, la descripció del qual es mereix un capítol propi.

4. SOBRE L'ATLES SONOR EN EL MARC DE L'ALD-I

Des de molt aviat –és a dir, a l'entorn de l'any 1988–, mentre es desenvolupava ja el treball de camp, va sorgir la idea d'utilitzar la informàtica per a una reproducció acústica exacta dels enregistraments fets durant el treball de camp. Això volia dir que havia d'ésser possible, introduint el nombre d'un punt d'exploració i el d'una pregunta, poder escoltar la resposta corresponent

26. Vegeu l'article fonamental de Karl Jaberg del 1906.

una vegada o repetidament, o encadenar respostes diverses en una única cadena de respostes. La idea de base era –amb finalitat comparativa– que l'orella fos servida per l'ordinador, és a dir, per l'atles sonor, de la mateixa manera que ho és l'ull pel mapa.

Per a poder portar a la pràctica aquesta idea, ens vam posar en contacte amb una empresa informàtica d'Essen (Alemanya), la qual estava sota la direcció d'un lingüista computacional amic nostre –el professor Reinhard Köhler de la Universitat de Trèveris (o *Trier* en alemany)–, el qual ja abans ens havia ajudat diverses vegades amb els seus consells, quan havíem tingut algun problema informàtic.

Es va crear un dispositiu per a la segmentació electrònica dels enregistraments que, primerament, havien d'ésser digitalitzats per a aquest fi. Com a resultat d'aquests esforços, hom va publicar l'any 1990, a la revista *Ladinia*, un informe de treball de l'ALD²⁷ acompanyat d'un CD d'àudio, que es podia escoltar amb aparells normals de reproducció de CD. El contingut, des del punt de vista actual, fou humil: per cadascuna de les 98 localitats s'oferien les respostes tretes dels enregistraments d'àudio originals a les tres preguntes següents: *la catena* (la cadena), *egli chiama* (ell crida) i *la chiesa* (l'església).

En aquell temps fou un veritable treball de pioners, i com a tal fou presentat diverses vegades al món dels romanistes en diferents congressos. Cal dir, però, que amb aquestes proves vam descobrir dos fets:

1) Que en els enregistraments analògics els paràsits –tècnicament inevitables– són molt molestos per a l'oïda quan s'ha de fer una comparació auditiva dels sons.

2) Que era clar que la qualitat mitjana dels nostres enregistraments rutinaris no era suficient per a un atlas sonor com cal.

Per això ens vam decidir a seguir els processos següents:

1) Per raons econòmiques, tan sols podíem tenir en compte les 21 localitats de la Ladinia dolomítica.

2) Allí, s'havien de repetir totes les enquestes en condicions tècniques òptimes. Els nous enregistraments s'havien de fer amb micròfon direccional i en format digital. Per a la digitalització vam utilitzar el sistema DAT (*Digital Audio Tape*).

27. Vegeu Bauer et al. 1990.

Aquests nous enregistraments es feren l'any 1993. Encarregada de la seva realització, fou la nostra investigadora de l'ALD-I, Helga Böhmer. Finalment, com a resultat d'una tasca pesada i delicada de segmentació dels àudios, es van obtenir 19.000 segments d'àudio. Per a dur a terme aquest procés de segmentació, vam fer servir el llavors nou programari anomenat *Goldwave*, un software comercial de distribució internacional, i ja no pas aquell dispositiu que s'havia creat per a nosaltres l'any 1989 a Essen.

En la tasca de segmentació dels 19.000 segments d'àudio, hi treballaren tres dels nostres col·laboradors²⁸ durant tres anys. Finalment, l'any 1999 aquesta feina de digitalització ja estava acabada i es va distribuir l'atles sonor de l'ALD-I, paral·lelament amb la versió impresa de l'ALD-I, primerament en dos CD-ROM i, a partir de l'any 2002, en un DVD.²⁹

El software de l'atles sonor ofereix a l'usuari al costat del so, també, la transcripció fonètica corresponent que es féu durant les exploracions originàries de l'ALD-I i la que es troba també en l'atles imprès. És clar que aquestes antigues transcripcions, fetes uns sis o set anys abans, no poden coincidir totalment amb els àudios de l'atles sonor.

De l'any 2005 ençà, existeix també una versió a Internet de l'atles sonor en cinc llengües (en alemany, italià, francès, anglès i ladí dolomític).³⁰ Té com a base el mateix material d'àudio de la versió en format DVD, però el presenta d'una altra manera. La seva superfície gràfica correspon exactament a la del projecte de dialectologia berlinès VIVALDI (*Vivaio acustico delle lingue e dialetti d'Italia*)³¹ [Estany acústic de les llengües i dialectes d'Itàlia], el qual fou iniciat per Dieter Kattenbusch, que se n'ocupa també del manteniment i l'ampliació. Recordo que el mateix Dieter Kattenbusch fou el primer investigador de l'ALD-I, i que des de 1996 és catedràtic de lingüística romànica a la Universitat Humboldt de Berlín.

L'autor del programari utilitzat per l'atles sonor a Internet no és una altra vegada Edgar Haimerl, sinó el senyor Marcel Müller, un dermatòleg de la Universitat de Freiburg (Alemanya). Ambdós atles sonors ofereixen diverses funcions heurístiques.

28. Aquests col·laboradors eren: Susanne Heißmann, Brigitte Rührlinger i Slawomir Sobota.

29. Assenyalat sobretot la presentació de l'atles sonor en DVD feta en llengua catalana: vegeu Goebel 2004.

30. L'adreça Internet del nostre atles sonor és: <http://ald.sbg.ac.at/ald/ald-i/>.

31. L'adreça Internet de VIVALDI és: <http://www2.hu-berlin.de/Vivaldi/>.

El Departament d'Estudis Romànics de Salzburg, com ja és sabut, s'ha donat a conèixer també gràcies a la dialectometria,³² que és un mètode agregatiu per a la síntesi de dades brutes i que permet fer visibles i comprendre les estructures de profunditat, amagades en les dades dels atlas lingüístics. Molt abans de la publicació de l'ALD-I, hom va poder demostrar, mitjançant l'anàlisi de dades italianes, franceses, angleses i alemanyes, la gran utilitat de la dialectometria pel que fa al descobriment d'aquestes estructures de profunditat. És, per tant, evident que també en les dades de l'ALD-I devien existir aquestes estructures de profunditat. I també és clar que el descobriment d'aquestes estructures de profunditat havia de tenir una gran utilitat científica. Per això jo vaig tenir una gran alegria quan Roland Bauer –membre de la Universitat de Salzburg del 1994 ençà i per això oficialment col·lega meu– es va decidir a dialectometritzar la totalitat de les dades de l'ALD-I en el marc del seu projecte d'habilitació. Aquests treballs van durar quatre anys i es van acabar l'any 2003.³³ Els resultats no són només molt impressionants en l'àmbit científic, sinó que són molt atractius també en un sentit estètic.

5. INFORME SOBRE L'ALD-II

Parlem ara de la segona part del projecte ALD, és a dir, de l'ALD-II, el qual –tal com estava previst des de fa 25 anys– es troba actualment en la fase final: vegeu primerament l'esquema diacrònic del pla de treball (figura 2), que fou establert poc després de l'any 2000. Com es pot veure en la figura 2, el marc temporal disponible va de l'any 1999 fins a l'any 2012. Aquest any em jubilaré, per això ha d'estar tot ben acabat, fins i tot la publicació de l'ALD-II.

Gràcies a l'experiència adquirida durant la realització de l'ALD-I, vam poder estructurar molt millor tota la tasca que teníem per davant amb l'ALD-II. Durant els anys 1999-2001, hom va elaborar el qüestionari i es van fer minucioses proves de camp. Per a aquesta tasca, vaig guanyar un col·laborador molt competent. Es tracta del jove romanista ladí Paul Videsott, que en aquell temps s'acabava de doctorar a la Universitat d'Innsbruck i que, actualment, és catedràtic de Lingüística Romànica a la Universitat Lliure de Bolzano. El qüestionari que ell, en el marc d'una beca d'investigació de dos anys, va ela-

32. Per a una informació més àmplia sobre la dialectometria, vegeu Goebel (1984) i els llocs d'Internet següents: 1) bibliografia dels meus treballs dialectomètrics, en http://www.sbg.ac.at/rom/people/prof/goebel/publik_r.htm; 2) introducció al programari dialectomètric vDM, en <http://ald.sbg.ac.at/dm/>; 3) lloc de dialectometria interactiu, en <http://www.dialectometry.com/>.

33. Vegeu Bauer, 2003 (versió manuscrita) i 2009 (versió impresa).

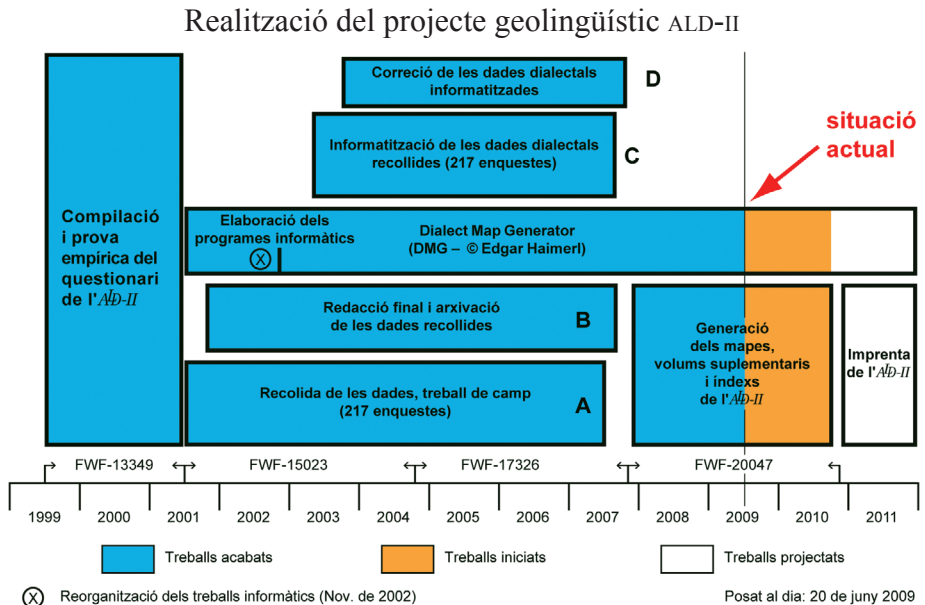

Figura 2. Esquema diacrònic de la realització del projecte geolingüístic ALD-II

borar a Salzburg, va materialitzar totes les nostres planificacions anteriors i tracta, doncs, la morfologia elaborada, molts aspectes de la sintaxi i, naturalment, també el lèxic.

En la seva forma definitiva, té un total de 220 pàgines, de les quals 180 constitueixen el qüestionari pròpiament dit, i la resta fan referència a diversos problemes tècnics de l'enquesta, així com a la transcripció fonètica utilitzada, a il·lustracions aclaridores i a formularis per al registre de les particularitats de les localitats visitades i de les persones entrevistades.

Una de les meves intervencions més importants a l'hora de la redacció d'aquest qüestionari fou –tenint en compte la ja esmentada economia del treball– escurçar-lo de forma radical. Al final, van quedar solament 1.063 preguntes, algunes de les quals són molt complexes, i que es deixen dividir en un total de gairebé 1.500 preguntes parcials, per a cadascuna de les quals, durant la redacció dels mapes de l'ALD-II, es pot imprimir un mapa de prova. La temàtica de les preguntes és molt àmplia i va des del cos humà, les relacions familiars, l'interior i l'exterior de la casa, els fenòmens atmosfèrics, la configuració del terreny, etc., fins als treballs dels camperols, tots els aspectes concrets i abstractes de la vida social en general, i els problemes morfològics i sintàctics ja esmentats.

Però retornem a la planificació general de l'ALD-I: a la part central de la figura 2 es veuen de baix a dalt els blocs A, B, C i D.

El bloc A es refereix als treballs de camp, que van durar de l'any 2001 a l'any 2007, és a dir, uns set anys.

De forma paral·lela –vegeu el bloc B– es van començar a preparar els 217 qüestionaris amb vista a la informatització de les dades. A aquest temps fa referència el bloc C.

Finalment –vegeu el bloc D– cal corregir amb cura les dades digitalitzades. Tan sols després de tot això, hom va poder començar a treballar en la producció i la correcció dels 1500 mapes de prova de l'ALD-II, dels quals actualment ja he acabat la primera correcció integral.

Al mig de la figura 2, es veu l'espina dorsal de tot el projecte, és a dir, el programari «Dialect Map Generator» (DMG), que afortunadament està sempre sota la direcció d'Edgar Haimerl. I subratllo de forma especial la forma adverbial *afortunadament*, perquè l'any 2001 va sorgir la idea de confiar el desenvolupament del programari per l'ALD-II a una empresa informàtica externa. Després d'una experiència molt negativa amb aquesta empresa, Edgar Haimerl va agafar una altra vegada tota la responsabilitat en el desenvolupament del programari.

En l'ALD-II –com també fou el cas en l'ALD-I– la informàtica és utilitzada tant en el tractament de les dades visuals, com en el de les dades acústiques. En ambdós casos, però, hi ha hagut canvis essencials i millores en relació amb l'ALD-I.

Pel que fa a la digitalització de les dades visuals, es va fer un esforç, sobretot en el procés de producció dels mapes lingüístics (de prova i de forma definitiva), per aconseguir el màxim d'automatització. Allò que volíem aconseguir era automatitzar tant com fos possible el disseny dels components següents dels mapes lingüístics: els títols dels mapes, les llegendes, els comentaris i –per damunt de tot– l'ordenament de les transcripcions fonètiques distribuïdes sobre l'espai. Aquesta automatització tenia com a objectiu principal l'estalvi de temps i de despeses. Gràcies al treball d'equip entre Edgar Haimerl i un petit grup de joves informàtics de Salzburg i Polònia,³⁴ hom va poder assolir plenament aquesta meta.

Què significa l'automatització del disseny dels mapes? Principalment ens referim a l'arranjament de les transcripcions fonètiques sobre la superfície (o

34. Cal mencionar aquí el nom d'Andreas Wagner (Salzburg), de Piotr Popardowski i de Sylwia Sobota-Popardowska (Varsòvia).

el paper) d'un mapa. A causa de l'estructura cartogràfica d'un atlas lingüístic de tipus romànic, sorgeixen dos problemes:

1) les transcripcions fonètiques es distribueixen en l'espai, però no poden sobrepassar una determinada llargada per evitar que no interfereixin les unes a les altres.

2) les transcripcions fonètiques també poden interferir, les unes a les altres, a causa de l'alçada, ja que el nostre sistema de transcripció utilitza la superposició de lletres. Es tracta del que nosaltres anomenem *anotació torrejada*.

El programa utilitzat per la redacció, és a dir, el software DMG, ha de calcular exactament la distribució de les transcripcions sobre el mapa, de manera que no s'hi produeixi cap conflicte. Ha d'ésser capaç, per altra banda, de dividir-les en parts que després passaran a entrar en la llegenda o en els volums suplementaris. Aquests volums suplementaris no existien en l'ALD-I. S'utilitzaran paral·lelament al costat dels mapes de l'ALD-II. Al mapa, hi apareixerà un símbol que farà referència a aquests volums suplementaris. De moment encara no sabem exactament quants volums suplementaris hi haurà.

A més del disseny automàtic dels mapes, la gran innovació de l'ALD-II és la base de dades sonora (BDS). Aquesta base de dades ens permet escoltar els enregistraments de camp entrant el número de la localitat enquestada i el de la pregunta del qüestionari. La base de dades sonora ben aviat serà consultable via Internet. La finalitat de la BDS és la d'ésser una eina d'ajuda durant la redacció dels mapes de l'ALD-II, però al mateix temps pot servir per a altres finalitats lingüístiques i redaccionals.

Per al projecte ALD-II, el 90% dels enregistraments es feren utilitzant els minidisks de l'empresa Sony. L'any 1999, quan vam fer les primeres enquestes de camp, els minidisks de la Sony eren l'última moda en el sector de la digitalització de material sonor. Sols al final del treball de camp vam començar a utilitzar un altre equipament. Tot i que durant aquest treball els petits aparells d'enregistrament de l'empresa Sony en cap moment ens van decebre, van ésser la nostra decepció i el nostre disgust quan l'any 2004 vam haver de constatar que la transferència directa del contingut dels minidisks a l'ordinador no era possible. La raó era que l'empresa Sony havia dotat els seus minidisks d'un sistema especial de protecció anticòpia.

Afortunadament, hi va haver tantes protestes a escala internacional que l'empresa Sony, finalment l'any 2006, va posar a la venda un aparell especial que permetia anular aquest sistema de protecció anticòpia. La solució de tots aquests problemes ens ha costat molt de temps, molts maldecaps i molts di-

ners. Afortunadament, ja ho tenim tot solucionat. Tot i així, el nom *Sony* ja no té cap bona ressonància per a mi.

Naturalment, la utilitat i el bon funcionament de la BDS depèn de la qualitat de les dades brutes, és a dir, dels enregistraments fets en el treball de camp. Aquí hi ha, és clar, certes diferències. Alguns enregistraments fins i tot es van haver de repetir, perquè eren tècnicament defectuosos. Actualment [2009] és possible utilitzar la BDS durant el treball de redacció, per tal d' aclarir transcripcions fonètiques poc clares. A partir de l' experiència adquirida fins ara, puc afirmar que molt més del 90% de les consultes fetes a la BDS poden ésser resoltes correctament.

Ara cal donar algunes dades sobre el desenvolupament de les enquestes de l'ALD-II. Mentre que a l'ALD-I, hi van treballar cinc enquestadors, a l'ALD-II en foren deu. Aquests deu col·laboradors es distribueixen de la forma següent: a) segons la nacionalitat, quatre austríacs,³⁵ tres alemanys³⁶ i tres italians;³⁷ segons el sexe, quatre dones i sis homes. Tots eren romanistes competents.

Solament als Grisons (Suïssa) es féu servir l'alemany a l' hora de fer les enquestes, a Ladinia es feren en ladí, perquè allà se'n va encarregar Paul Videsott, el ja esmentat lingüista ladí. En tots els altres casos les enquestes es feren sempre en italià.

Les enquestes de l'ALD-II també van durar una setmana. Pel que fa al qüestionari, tan sols es va preguntar una vegada, i no dues. Mentre que per a l'ALD-I es van enquestar un total de 488 persones, per a l'ALD-II el nombre d'enquestats ha estat gairebé el doble, exactament 833. Això és degut, sobretot, al fet que el contingut del qüestionari de l'ALD-II posava més dificultats als enquestats que no el de l'ALD-I, les quals no podien ésser resoltes moltes vegades solament amb un informant. En tots dos casos s'enquestaren més homes que no pas dones. La mitjana d'edat de tots els enquestats fou de 59 anys en l'ALD-I i de 65 anys en l'ALD-II. Això s'explica fàcilment si es té en consideració que per a l'ALD-II molt sovint hom tornava a enquestar les mateixes persones que havien participat per a l'ALD-I.

Com ja fou el cas en l'ALD-I, l'interès i la col·laboració dels enquestats van ésser molt bons, fins i tot –sobretot a la zona sud de l'ALD– més grans que durant l'ALD-I. Sobretot al Vènet (o *Veneto* en italià) als anys 90 es va enfortir l'orgull regional dels habitants, i per aquest motiu va augmentar l'interès pel dialecte propi. Precisament fou just al Vènet –concretament a la ciutat de Bassano del Grappa– que es va atorgar, l'any 2002, al projecte ALD-I i al Departament d'Estudis

35. Es tracta d' Helga Böhmer, Liza Klinger, Brigitte Rührlinger i Tino Szekely.

36. Són Axel Heinemann, Frank Jodl i Walter Strauß.

37. Es tracta de: Ilaria Adami, Daniele Rando i Paul Videsott.

Romànics de la Universitat de Salzburg, el premi cultural Alfiere d'Oro de part de l'Accademia delle Aque Slosse. N'estem molt orgullosos, perquè abans havia estat atorgat als dialectòlegs italians de renom mundial Manlio Cortelazzo (1918-2009) i Giambattista Pellegrini (1921-2007). Per aquest motiu, com s'acostuma a dir, amb el premi Alfiere d'Oro ens trobem en la millor companyia.

Durant els treballs de camp de l'ALD-II, hom va documentar fotogràficament, una altra vegada, totes les localitats explorades, de manera que, a Salzburg, hi podem seguir bé el desenvolupament general de les nostres 217 localitats en el termini de setze a disset anys.

És ara el moment de dedicar unes paraules a totes aquelles dificultats logístiques i administratives que normalment es produeixen quan tanta gent col·labora en un projecte. Si considerem que a cadascuna de les 217 enquestes de l'ALD-II corresponen quatre fases de tractament de les dades, tal com es veu a la figura 2, resulta que hi ha teòricament 868 situacions on –des del punt de vista del director del projecte– està «tot en ordre» o «hi ha necessitat d'una correcció». Com es pot imaginar, no sempre ha estat «tot en ordre», i això m'ha portat molts maldecaps. Però, sortosament, es van poder resoldre sempre tots aquests problemes i dificultats a temps i sense massa retards. Afortunadament per a l'ALD-II, vam poder recórrer als mateixos mecenes que van finançar l'ALD-I, per la qual cosa en aquest sentit no tinguérem cap problema greu. També hi hagué a l'ALD-II, com ja he esmentat, trobades periòdiques de treball amb el màxim possible de col·laboradors del projecte, –com ja és conegut– anomenades en italià *seminari di trascrizione* (o seminaris de transcripció, en català). En el marc de l'ALD-II hom va realitzar solament tres seminaris d'aquesta mena, tots a San Martin de Tor, a l'Institut Cultural Ladin Micurà de Rù. Actualment el projecte ALD-II es troba en la fase final. Jo estic treballant ara en la tasca d'enllestir les segones correccions dels mapes de prova,³⁸ amb el suport i l'ajuda de cinc persones:

(a) Un informàtic encarregat de desenvolupar i mantenir el programari de DMG, i que està en contacte continu amb Edgar Haimerl.³⁹

38. A causa de la reunió de molts dels mapes de prova en mapes sinòptics, el nombre dels mapes de prova destinats per a la segona correcció ha estat reduït de 1.500 a gairebé 1.050. La segona correcció es referirà, doncs, a només 1.050 mapes de prova.

39. Fins a 2008 es tractava del lingüista i informàtic berlinès Fabio Tosques; des de novembre 2008 l'ha succeït el jove informàtic austríac Bernhard Schauer.

(b) Tres filòlogues que s'encarreguen d'imprimir els mapes de prova i d'introduir a l'ordinador totes les correccions que faig. Una d'aquestes filòlogues s'encarrega de forma especial de la base de dades sonora.⁴⁰

(c) I, finalment, un col·laborador que s'ocupa de totes les qüestions relacionades amb l'Arxiu-ALD (*ALD-Archiv*).⁴¹

La correcció dels mapes de prova funciona de la manera següent: hom imprimeix el mapa corresponent en un formulari, que conté els set recorreguts de prova de colors ja esmentats. De forma paral·lela, s'imprimeix tot el contingut del mapa en diversos llistats en format A4. Aquests llistats inclouen tot el contingut del mapa corresponent, tant ordenat a continuació del número del punt d'enquesta, com de forma alfabètica progressiva i de forma alfabètica inversa. Jo sempre començo la feina de correcció amb una lectura atenta de tots els llistats, els quals estan estructurats de tal forma que faciliten molt la detecció d'errors i inconseqüències. Després d'això, controlo el contingut del mapa resseguint els set recorreguts de prova de colors, i hi marco a sobre tots els errors que hi he trobat i les correccions que s'han de fer. A més, decideixo si el mapa s'ha de publicar de manera aïllada o de manera combinada amb un altre mapa de prova lingüísticament emparentat, és a dir, en forma d'un mapa sinòptic o combinatori.

Evidentment, si cal, també en redacto un apropiat comentari que ha de facilitar la lectura del mapa als futurs usuaris. Aquests comentaris, els redacto, tal com vaig fer per a l'ALD-I, sempre en italià. Els mapes corresponents i els llistats, els arxivem en carpetes penjants.

Sigui dit de passada que per a l'ALD-I, vaig treballar seguint el mateix mètode. Ara bé, en l'ALD-II, gràcies a les funcions superiors de la informàtica, tot ha resultat més ràpid i més efectiu.

Les primeres tasques de correcció estigueren enllestides a finals de setembre del 2009. Per a aconseguir-ho, havia (i hauré, també en el futur) de treballar cenyint-me a un rigorós pla de treball, com feien els benedictins a l'edat mitjana.

6. PERSPECTIVES DE FUTUR

Ara vull parlar encara sobre algunes perspectives de futur, les quals no solament tenen a veure amb l'ALD-II, sinó també amb l'ALD-I. Primerament, s'ha

40. Són les filòlogues austríaques Heidemarie Beer, Agnes Haberl i Uta Gruber.

41. El seu nom és Pavel Smečka.

de fer tot el necessari perquè l'ALD-II, tal com l'ALD-I, s'imprimeixi i es publiqui en format de paper. Tan sols d'aquesta manera en pot satisfer la funció com a font de dades científica i d'obra de referència amb valor patrimonial. No s'ha d'oblidar, doncs, que pels atles, com ara l'ALD, no solament s'interessen els lingüistes, sinó també geògrafs, historiadors, etnògrafs i representants de moltes altres ciències humanes. I tampoc no s'ha d'oblidar que atles com ara l'ALD compleixen per als parlants dels dialectes allà documentats una important funció referencial i identitària. I, finalment, s'ha de pensar també que tot això ha d'ésser vàlid no solament per a ara, sinó també per a, com a mínim, tot el segle XXI, i fins i tot el XXII.

Així arribo a la presència de l'ALD a Internet. Ens enfrontarem amb aquest problema després d'haver enllestit la publicació de l'ALD-II. Tot i així, ja podem anticipar algunes de les funcions que ha de tenir un ALD a l'Internet:

1) un índex general de tot l'ALD (parts I i II) amb un senzill i còmode sistema de cerca mitjançant ambdós sistemes de transcripció: l'ALD-estàndard i l'ALD-*light*.

2) la possibilitat d'imprimir (és a dir, a distància) mapes de l'ALD-I i de l'ALD-II en format pdf. Aquests mapes podrien ésser fets a mida, de manera que tan sols abraçarien una part de la xarxa total del mapa.

3) la base de dades sonora (BDS) de l'ALD-II.⁴²

Ara per ara, però, no són més que propostes per a un futur. A més, la realització d'aquest projecte no solament depèn dels recursos informàtics actuals de la Universitat de Salzburg, sinó també dels recursos informàtics que la mateixa universitat pot garantir a llarg termini, és a dir, com a mínim durant tot el segle XXI.

Finalment vull esmentar encara el projecte d'una edició popular d'una part dels mapes de l'ALD en format de butxaca, com s'ha fet, o s'està fent, en el cas del *Kleiner Bayerischer Sprachatlas*⁴³ (Petit atlas lingüístic bavarès) i de l'ALDC.⁴⁴ Una edició popular d'aquesta mena tindria una àmplia difusió i podria convertir-se en un *best-seller* regional. Aquesta seria una tasca agraïda per fer després que em jubili.

42. L'excel·lent funcionament de la BDS de l'ALD-II ens ha suggerit la idea de crear una BDS semblant també per a tot el material sonor de l'ALD-I.

43. Vegeu Renn / König 2005.

44. Vegeu Veny 2007.

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIS: JABERG, K. / J. JUD (eds.) (1928-1940): *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Ringier Zofingen, 8 vols. (reimpressió: Kraus, Nendeln 1971).
- ALD-I: GOEBL, H. / R. BAUER / E. HAIMERL et alii (eds.): *Atlant linguistisch dl ladin dolomitich y di dialec vejins, 1ª pert. Atlante linguistico del ladino dolomitico e dei dialetti limitrofi, 1ª parte. Sprachatlas des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte, 1. Teil*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1998, 7 vols., amb 3 CD-ROM (Salzburg 1999-2000), 1 DVD (Salzburg 2002) i la versió Internet de l'atles sonor: <http://ald.sbg.ac.at/ald/ald-i>.
- ALDC: VENY, J. LÍDIA PONS I GRIERA (eds.) (2001 s.): *Atlas lingüístic del domini català*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- ALF: GILLIÉRON, J. / E. EDMONT (eds.) (1902-1910): *Atlas linguistique de la France*, Champion, París, 10 vols. (reimpressió: Forni, Bolonya 1968).
- ASCOLI, G. I. (1873): «Saggi ladini», *Archivio glottologico italiano*, 1, 1-556 (reimpressió: Loescher, Torí 1972).
- BAUER, R. (2003): *Dialektometrische Analyse des Sprachatlasses des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte (ALD-I)*, Salzburg, 2 vols. (versió manuscrita).
- (2009): *Dialektometrische Einsichten. Sprachklassifikatorische Oberflächenmuster und Tiefenstrukturen im lombardo-venedischen Dialektraum und in der Rätoromania*, Istitut Ladin Micurà de Rù, San Martin de Tor.
- BAUER, R. / H. BÖHMER / S. GISLIMBERTI / H. GOEBL / R. KÖHLER / M. SCHLEUSSER / T. SZEKELY / H. TYROLLER (1990): «Arbeitsbericht 5 zum ALD I. Relazione di lavoro 5 per l'ALD I», *Ladinia*, 14, 259-304 [amb un CD de R. Bauer en annex R. Bauer].
- GARTNER, TH. (1883): *Raetoromanische Grammatik*, Henninger, Heilbronn (reimpressió. Sändig, Vaduz 1984).
- GOEBL, HANS (1970): *Die normandische Urkundensprache. Ein Beitrag zur Kenntnis der nordfranzösischen Urkundensprachen des Mittelalters*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viena.
- (1978): «Ein Sprachatlas des Zentralrätoromanischen», *Ladinia*, 2, 19-33.
- (1984): *Dialektometrische Studien. Anhand italoromanischer, rätoromanischer und galloromanischer Sprachmaterialien aus AIS und ALF*, Niemeyer, Tübingen, 3 vols.
- (2003): «Graziadio Isaia Ascoli, Carlo Battisti e il ladino. Breve controstoria di una pietra dello scandalo della linguistica a cavallo tra Otto- e Nove-

- cento», en TRAMPUS, A. / KINDL, U. (eds.): *I linguaggi e la storia*, Mulino, Bolonya, 273-298.
- (2004): «Presentació de l'atles sonor en el marc de l'Atles lingüístic del ladi dolomític i dels dialectes veïns, primera part (ALD-I)», en PEREA, M. P. (ed.): *Dialectologia i recursos informàtics. Actes de l'XI Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona i de la IX Jornada sobre la Variació Lingüística*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 89-115 (amb 1 DVD).
- JABERG, K. (1906): «Zum Atlas linguistique de la France», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 30, 512.
- JABERG, K./ J. JUD (1928): *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einführung in den Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Niemeyer, Halle (reimpressió: Kraus, Nendeln 1973).
- JABERG, K./ J. JUD (1987): *Atlante linguistico ed etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale, vol. I: L'atlante linguistico come strumento di ricerca. Fondamenti critici e introduzione*, edició italiana a cura de Glauco Sanga e Serenella Baggio, Unicopli, Milà.
- LEI: PFISTER, M. (1979 s.): *Lessico etimologico italiano*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- RENN, W. / W. KÖNIG (2005): *Kleiner Bayerischer Sprachatlas*, dtv-Verlag, Munic.
- VENY, J. (2007): *Petit atlas lingüístic del domini català*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.